

сабақтарда оқушылар шешендік – шексіз білімнен, терең ойдан, асқан парасаттан туатын өнер екендігін білді. Сонымен қатар шешен сөйлеудің ең негізгі сыры – баланың жастайынан – ақ ән, күй, жыр, ертегі, аңыз естіп өсуінде екенін білді. Оқушылар шешендік мәдениеттің басты талабы сөздерді орынды жұмсай білумен байланысты екендігін сабақ барысында үйренді. Шешен тілін нақ мынандай түрде болуы керек дегенді ешкім де нақты түрде айта алмас еді. Өйткені сөйлеу, ойлау әркімнің табиғи болымысына қарай сан алуан.

Оқушылар өздерінің ой – көзқарасын жеткізу, пікірін қорғай білу және шешен адамдар ел ішінде дау – шараға араласып, ел ішінде шешімін таппай жатқан әртүрлі жанжалдарды, ру, жүз арасындағы жайлы мағұлматтар алды. Сонымен қатар шешендер билік айтқан кезде қарасөзбен емес, тақпақтап, мақалдап сөйлейтіндігі жайлы да сабақ барысында да айтылды.

Бүгінгі сабақ – заман талабына сай құрастырылуы керек. Шығармашылық ойларын дамыту арқылы сөз қадірін білетін адамның, өз қадірін білетіні анық дер едім.

Шешендік өнерді оқытудың оңтайлы жолдарының мақсаттары мен міндеттері:

1. Қазақ халқының даналығы мен дәстүрлі шешендік асыл қазынасын оқыту; мән – мағынасын ашу.

2. Шешендік сөздердің мазмұны мен құрылысына түсініктер беру.

3. Ой зерделігінен туып, халық жүрегіне ұялаған парасатты шешендікті таныту, тарихымызды танытып, ұлттық намысымызды оятып, рухымызды көтеретін би – шешендер сөздерін саралап, жүйелеу барысындағы ой – толғаныстар. Сөз тереңдігін түсініп, бағалай білуге, сұлулық сезіміне баулу.

4. Қазақ халқының шешендігі жайында айтылған пікірлермен таныстыру.

5. Ата – баба салт – дәстүрін қастерлеуге тәрбиелеу. Оқушыларға халықтың негізгі қызметтері мен шаруашылықтарымен таныстыру. Халқымыздың ұлттық дербестігін сақтай отырып, елімізді өркениетті елдер қатарына қосу.

Қорытындылай келгенде, қазақ елінің қаншама ғасырлар бойы сақтаған шешендік өнері – ұлтымыздың асыл қазынасы. Кез келген адам шешен бола алмайтындығы белгілі, тек шын жүректен қалап, талмай еңбек етіп, көп ізденсе ғана барлығына қол жеткізуі мүмкін екендігін естен шығармаған жөн. Артымыздан еріп келе жатқан жас буын өкілдерін шешендік өнерге баулу, ұлттық өнерімізді насихаттау біз үшін елімізге бір тамшы болса да қосқан үлесіміз болатыны анық.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. А.Әбутәліпұлы «Қалам қазынасы», Астана: Ақарман-медиа, 2012. – 636 бет.
2. О.Жиреншин «Сөз серкесі шешендік», Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2015. – 448 бет.
3. М.Жолдасбеков «Қазақ өнерінің антологиясы», Астана: Күлтегін, 2018. – 320 бет.

ӘОЖ 9.433.93

<https://doi.org/10.53355/i9220-7761-8730-r>

ҰЛТ ҰСТАЗЫ – АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ

Ержанқызы А., «Тарих» - білім беру бағдарламасының 3 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Каратаева Д.Г., Гуманитарлық ғылымдар жоғарғы мектебінің оқытушы-дәріскері

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: dkarataeva@bk.ru, aidana_yerzhankyzy_02@mail.ru

Мақала XX ғасырдың басында тек ұлт мәселесі ғана емес, сонымен қатар тіл мәселесі де алдаңғы қатарға қойып, елі мен жері үшін күрескен ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының өмірі мен қызмет жолына арналған.

Тірек сөздер: ұлт ұстазы, тіл мәселесі, дара тұлға, ана тілі, сауат ашу, араб графикасы, латын графикасы

Статья посвящена жизни и деятельности учителя всего казахского народа Ахмета Байтурсынова, который в начале XX века поставил на первый план не только проблему нации, но и проблему языка.

Ключевые слова: учитель народа, проблема языка, личность, родной язык, грамотность, арабская графика, латинская графика

The article is devoted to the life and work of the teacher of the entire Kazakh people Akhmet Baitursynov, who at the beginning of the twentieth century brought to the fore not only the problem of the nation, but also the problem of language.

Key words: teacher of the people, language problem, personality, native language, literacy, Arabic graphics, Latin graphics

«Оның өлеңдері өзінің қарапайымдылығы, ішкі мазмұны, тереңдігі және қайталанбастығы жағынан қазақ әдебиетінде бірінші орын алады. Ол кісінің арқасында санасыз түрде болмаса да, шын мәнінде орыстана және татарлана бастаған қазақ зиялыларының бір тобы дереу есін жиып, өз ағаттықтарын түсіне бастады», - деген Міржақып Дулатұлы. Қазақ халқының XX ғасырдың басындағы ұлт-азаттық қозғалыс жетекшілерінің бірі, қоғам қайраткері, қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымының негізін салушысы, ұлттық жазудың реформаторы, ағартушы, Алаш Орда үкіметінің мүшесі, бір атына жазылған мың атақтың иегері Ахмет Байтұрсынұлының туғанына биыл 150 жыл.

Ахмет Байтұрсынұлы қазіргі Қостанай облысының Жангелдин ауданындағы Ақкөл ауылында туып өсті. Атасы немересі Ахмет өмірге келгенде ауыл ақсақалдарынан бата алып, азан шақырып атын қойған. Әкесінің інісі Ерғазы Ахметті Торғайдағы 2 сыныптық орыс-қазақ мектебіне береді. Оны 1891 жылы бітіріп, Орынбордағы 4 жылдық мектепке оқуға түседі. Ол өте кемеңгер, білімді тұлғаның бірі болған. Ақтөбе, Қостанай, Қарқаралы уездеріндегі мектептер мен орыс-қазақ училищелерінде мұғалімдік қызмет атқарған. Мұғалімдерді даярлайтын училищені бітірерде Ахмет Байтұрсынұлына мынандай мінездеме берілген екен: «Физикалық тұрғыдан алғанда жуастау, бірақ орыстың ілімін, мәдениетін қазақ даласына таратуға жарамды». Шын мәнісінде, Ахмет Байтұрсынұлы қазақ халқының орыстануына жағдай жасаған емес, керісінше орысқа тәуелді болған тұста, сан мың ғасыр тарихы қойнауға жатқан ұлтымызға «Қазақ» атауын алып беруге әрекет жасады. Осы тұста Аханның «Сөзі жоғалған ұлттың, өзі де жоғалады» деген қанатты сөзі еріксіз еске түседі. Ал сөздің жоғалмас үшін, таңбаң айналадағы алып мемлекеттермен мойындалуы қажет [1]. Сол себептен, Ахмет Байтұрсынұлы өзге мемлекеттердің жетегінде кетпес үшін қазақтың әліпбиін түзеп-түрлетуді өзіне міндет етті. Сонымен, Ахмет Байтұрсынұлының жасап берген төте жазуы қазақтың батысы мен шығысына, оңтүстігі мен солтүстігіне таралуы үшін 1913 жылы жарыққа шыққан «Қазақ» газеті арқылы оны насихаттай бастайды.

Байтұрсынұлы өзінің шығармашылығын өлең жазудан бастаған. Онда ол еңбекші халықтың ауыр хәлін, арман-тілегін, мұң-мұқтажын көрсетіп, жұртшылықты оқуға, білім қууға, рухани биіктікке, еңбек етуге шақырады. Патшалық Ресейдің қанды, отаршыл саясатын сынады. Алғашқы өлеңі «Қырық мысал» аударма жинағы 1909 жылы Санкт-Петербургте жарық көрді. Бұл кітап арқылы қалың ұйқыда жатқан қараңғы елге жар салып, олардың ой-санасын оятуға бар күшін жұмсайды [2]. Ақын әрбір аудармасының соңына өзінің негізгі ойын халқымыздың сол кездегі тұрмыс-тіршілігіне, мінезіне, психологиясына сәйкес қосып отырған. Ахмет Байтұрсынұлының екінші кітабы «Маса». Бұл кітапқа енген өлеңдерінде ақын надандық, жалқаулық, шаруаға енжарлық сияқты жағымсыз қасиеттерді сынап, қалың ұйқыда жатқан жұртшылықты сары масадай ызыңдап, оятуға тырысты.

Көптеген өлеңдері сол тұстағы ағартушылық идеялармен үндес келген еді. Ол Шоқан, Абай, Ыбырай қалыптастырған гуманистік бағытты жалғастырушы ретіне көрінді. Қоғамның қалпына көңілі толмайды, қазақ жұртшылығына сын көзбен қарайды. «Қазақ салты», «Жиған-терген», «Досыма хат», «Жауға түскен», «Бақ» және т.б. өлеңдері соны айқындап бергендей.

Жалпы қазақ тіл білімін қалыптастырып, зерттеп, танып білуде тарихымызда Ахмет Байтұрсынұлының «Оқу құралдары» мен «Тіл құралдарының» орны ерекше. Қазақ тіл білімінің ана тіліміздегі іргетас қалаудағы Ахметтің тағы бір зор еңбегі – ғылымның осы саласындағы терминдерді жасауы. Ғалым қазақ грамматикасына қатысты категориялардың әрқайсысына қазақша атау ұсынды. Бүгінде қолданыстағы «зат есім», «сын есім», «бастауыш», «баяндауыш», «үстеу», «шылау», «одағай» сынды лингвистикалық атаулардың барлығы Ахмет Байтұрсынұлыныкі [3].

Ұлт ұстазының кеңінен зерттелмей келген бір қыры – музыкалық қабілеті. Ол домбыра, скрипка және фортепиано аспаптарында еркін ойнай білген. Қазақтың ән өнерін зерттеуде орасан еңбек етті. Александр Затаевичке 25 ән жаздырған, оны зерттеушінің «Қазақ халқының 1000 әні» жинағынан кездестіруге болады. Сол әндердің ішінде Ахметтің өзі шығарған төл туындылары барын, көрнекті қайраткердің композиторлық қабілетін екінің бірі біле білмейді. Кезіндегі кеңестік цензураның кесірінен Ахметтің әндері халық әні деп айтылып жүр. Әсіресе, Ахметтің «Аққұм», «Екі жирен», «Қаракөз» әндері ауыздан-ауызға тарап кетті. Шын мәнінде оның сөзін де, әнінде жазған Ахмет Байтұрсынұлы еді.

Біріншіден, Ахмет Байтұрсынов ұлттың мүддесі жолында күрескен саясаткер. Екіншіден, қазақтың ғылымын, білімін көтеруде бар күш-жігерін салған тұлға. Патша заманында да, Кеңестік жүйе тұсында да бірнеше рет абақтыға қамалған адам. Бірінші рет қамалуы 1905 жылғы Қарқаралы петициясына байланысты. Бұл петицияда қазақты басқару жүйесі, одан кейін бостандық, сөз бостандығы, ең бастысы орыстарды қазақ жеріне қоныстандырмау мәселесі көтерілген болатын. Осы петициядан кейін, оның әрбір қадамы бақылауға алынып, 1909 жылы шілдеде қамауға алынады. Сөйтіп 1910 жылға дейін абақтыда отырып, Ресейдің Ішкі Істер министрлігінің шешімімен Қазақ жерінен тыс жерге жер аударылуға шешім қабылданады да, 1910-1917 жж Орынборда тұруға мәжбүр болады. Екінші істі болуы, «Қазақ» газетіне тікелей байланысты. 1913-1918 жж аралығында шығарылып тұрған газеттің бірден бір ұйымдастырушысы ретінде тұтқындалады. Қазақтың азаттығын көксеген Ахмет Байтұрсынұлы 1917 жылы өзі сияқты қайраткерлермен бірге «Алаш» партиясын құрды. Алайда қазаққа ұлттық дербес автономиялық беру әрекеті тығырыққа тірелгені тарихта белгілі. Халқының қамын ойлап, озбырлықтан сақтануды көздеген Ахмет, осы тұста Кеңес үкіметі жағына өтіп, Алаш партия мүшелеріне кешірім бергізді. Ахмет Байтұрсынұлының халқы үшін жанын беруге дайын екенін мына сөздерінен аңғарсақ болады: «Мен ұлтымның дамуы мен дербестігі үшін қас жауыммен де достасуға дайынмын». Кеңес үкіметі кезінде қазақтың тұтастығын сақтап қалудан аянбады [4]. Қостанай уезі Челябинск облысына қосылудан Ахметтің араласуымен аман қалды.

Жүз жылда бір туатын ірі тұлғаның елі үшін атқарған міндетіне әділ баға берген адамның бірі – Сәкен Сейфуллин. Ол «Еңбекші қазақ» газетіндегі мақаласында былай деп жазды: «...Өзге оқыған мырзалар шен іздеп жүргенде қорлыққа шыдап, құлдыққа көніп, ұйқы басқан қалың қазақтың ұлт намысын жыртып, ұлттық арын жоқтаған патша заманында жалғыз-ақ Ахмет еді. Қазақтың ол уақыттағы кейбір оқығандары уез, губерния соттарына күш салып, тілмәш болып, кейбірі арын сатып ұлықтық іздеп жүргенде, Ахмет қазақ ұлтына жанын аямай қызмет қылды... Халықтың арын іздеп өзінің ойға алған ісі үшін бір басын бәйгеге тікті...».

Бүгінгі таңда Ахмет Байтұрсынұлының ақталғанына 30 жылдан аса уақыт өтті. Осы уақыт аралығында көптеген іс-шаралар жүзеге асқан еді. Атап айтатын болсақ, М. Әуезов атындағы Әдебиет және Өнер институты ғалымдары мен А. Байтұрсынұлы мұражайының қызметкерлері бірлесе отырып, ақынның 5 томдық шығармалар жинағын жарыққа

шығарылып, қазіргі кезде оқырманның қолына жетті. 1929 жылы ОГПУ үштігінің шешімімен Алаш қозғалысының 43 қайраткерлерімен бірге ату жазасына кесілген еді. Алайда Әлихан Бөкейханның араша түсуімен үкім қайта қаралып Ахмет жер аударылады. Ахмет Жүсіпбек Аймауытов сияқты 1931 жылы атылып кетермеді. Оған себеп: Әлихан Бөкейхан Сталинге хат жазған екен. Хатында былай делінген: «Ахмет – қазақтың Кириллі. Егер Ахмет Байтұрсынұлын ату жазасына кесетін болсаңыз, күннің батысы мен шығысына жайылып жатқан қазақ көтеріледі». Осы ханның ықпалымен ату жазасы айдауға алмастырылған. Ағартушының өмір жолы үлкен қасіретпен аяқталды. Есіміне жағылған қара күйе жарты ғасырдай өшпеді. Ахмет Байтұрсынұлының туыстарын қудалау 1988 жылы аяқталып, Ахаңның өзі де сол жылы ғана ақталды. Алаш арысының еліне қалдырған мұрасы сарқылмас қазына. Ендігі мақсат көрнекті тұлғаның еңбектерін, өмір жолын қайта зерттеу, зерделеу арқылы отансүйгіш ұрпақ тәрбиелеу [5]. Осы міндет жүзеге асқанда ғана Ахмет Байтұрсынұлының арман-мақсаттары орындалды деп айта аламыз. Академик Манаш Қозыбаев айтқандай: «Ахмет Байтұрсынұлы – XX ғасырдың феномені. Оның есімі осы бір дүбірлі ғасырдың түбірлі, түбегейлі құбылыстарымен тағдырлас. Сондықтан Ахметті тану – тұтас ғасырды тану» [3].

Ахмет Байтұрсынұлы тұтас бір ғасырдың ұлы ұстазы десек, жаңылыспағанымыз. XX ғасырда елі үшін жанын пидә еткен әр азаматтың еңбегі ұрпаққа үлгі-өнеге болмақ. Ахмет Байтұрсынұлы бастаған XX ғасырдың бірінші жарты жылдығында өмір сүрген Алаш азаматтары қазақ тарихынан ұдайы ойып тұрып орын алады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ахмет Байтұрсынұлы//qazaqtimes.com/article/2766
2. Е. Рахметтулин. «Қазақ» газеті – Алаштың ұлттық мінбепі//googlr.com/amp/s/e-history//1»Қазақгазеті – Алаштың ұлттық мінбепі
3. А.Айзакова. Ахмет Байтұрсынов және латын әліпбиі//https://bilimainasy.kz/ахмет-байтұрсынов-және-латын-әліпбиі/ – 2019 ж.
4. Ахмет Байтұрсынұлы (1873-1938 жж.)// https://qazaqtimes.com/article /2766 – 2017 ж.
5. Алаш идеясы тығырыққа тірелді: Байтұрсынұлы кеңес өкіметі жағына не үшін өтті// https://sputnik.kz/20191124/Alash-Akhmet-Baytursynuly-12110067.html – 2019 ж.
6. 6.Байтұрсынов Ахмет (1872-1938)// https://alash.semeylib.kz/? page_id=170

УДК 14.37.29

<https://doi.org/10.53355/g5437-8674-2553-h>

КОМПОНЕНТЫ САМООРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Жакипбекова С. С., доктор философии (PhD), **Аллахвердиева З. А.**, магистрант 2 курса
Жетысуского университета имени Ильяса Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: sauleskorpion@mail.ru, zenfira.21@mail.ru

Осы мақалада авторлар білім алушылардың өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын игеруінің маңыздылығын ашады, бұл еңбек нарығында бәсекеге қабілетті және сұранысқа ие болуға мүмкіндік береді. Мақалада мақсат қою, жағдайды талдау, жоспарлау, өзін-өзі бақылау, ерікті реттеу, түзету сияқты өзін-өзі ұйымдастырудың функционалды компоненттері қарастырылады. Авторлардың пікірінше, өзін-өзі ұйымдастырудың қалыптасуы болашақ мұғалімге оқытудың шарттары мен міндеттерін сәтті талдауға, процесті ұтымды жоспарлауға, ұйымдастыруға, барабар бағалауға, уақтылы түзетуге және жетілдіруге, сондай-ақ өзінің оқу-кәсіби және болашақ кәсіби қызметінің нәтижелеріне мүмкіндік береді.